

PÉTER I. ZOLTÁN

A jezsuiták váradi építkezései

Társadalom

A Jézus Társasága (latinul: *Societas Jesu*) katolikus szerzetesrendet Loyolai Szent Ignác alapította. A rendalkotmányt III. Pál pápa 1540. szeptember 27-én hagyta jóvá a *Regimini militantis Ecclesiae* kezdetű bullájával. A társaság magyarul főként jezsuita rend néven ismert.

A rendalapítás idején javában terjedt a reformáció, és ez döntően meghatározta az alakulófélben lévő jezsuita rend szellemiségét. A protestáns hitújítókhoz hasonlóan, a jezsuiták is az egyház megújulásáért szálltak síkra, de anélkül, hogy elszakadtak volna a katolikus egyháztól, amit szerintük a pápához való hűségük garantált. A sikeres missziók és az oktatásban kifejtett tevékenységük eredményeként jelentős befolyásra tettek szert világszerte, s emiatt Európa abszolút uralkodói korlátozva érezték hatalmukat. Ennek hatására, a Bourbonok nyomásának engedve, XIV. Kelemen pápa a *Dominus ac Redemptor noster* kezdetű bullájával feloszlatta a rendet, s annak tagjait feloldotta fogadalmuk alól. A felszentelt jezsuita papok egy része ezután más szerzetesrendekhez csatlakozott, más része pedig a világi papságba kérte felvételét.

*

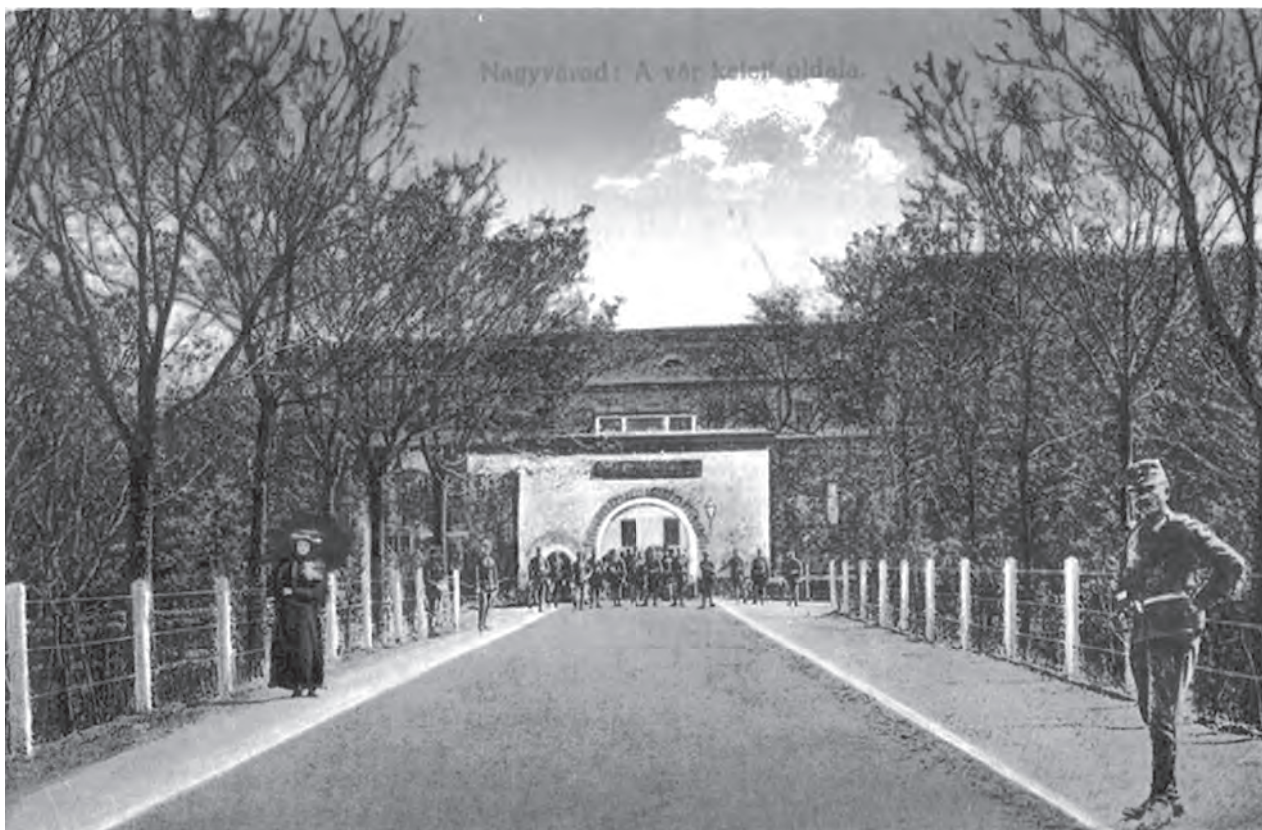
Magyarországon 1561-ben telepedett meg a jezsuita rend, amikor Oláh Miklós érsek Nagyszombatban kollégiumot alapított számukra. A Jézus Társasága a nehézségek ellenére is dinamikusan fejlődött a három részre szakadt ország minden területén; Erdélyben Kolozsmonostoron nyitott először iskolát 1579-ben. A rend tagja volt Káldy György (1573–1634) is, akinek Szentírás-fordítása erősen hatott a magyar irodalmi nyelvre. A *Societas Jesu* legkiemelkedőbb magyar tagja, az esztergomi érsekké kinevezett Pázmány Péter

PÉTER I. ZOLTÁN Podmaniczky-díjas helytörténész, újságíró (1949, Nagyvárad). 1991–2009 között a Bihari Napló munkatársa. A Budapesti Műszaki Egyetem műemlékvédő szakmérnöki karán tanult. 1992-től számos helytörténeti és irodalomtörténeti könyve jelent meg.

(1570–1637) támogatásával a nagyszombati kollégiumuk 1635-ben egyetemi szintre emelkedett. Ám a rend 18. századi virágkora 1773-ban hirtelen véget ért: XIV. Kelemen pápa az európai nagyhatalmak politikai nyomására feloszlatta a rendet.

A jezsuiták váradi megjelenése

Az 1581. évi tordai országgyűlés után jelentek meg Váradon a jezsuiták. Megkapták a Szent Egyed-templomot a birtokaival együtt. Ez az istenháza a Sztaroveszky (ma Magheru) utca és a Széchenyi (ma Traian) tér sarkán állt, ahol napjainkban az úgynevezett görögkatolikus szemináriumi

templom található, mellette a szeminárium épületével. Ezen a helyen már az 1330-as években is volt egy római katolikus templom, a Szent Egyed egyháza az azonos nevű utcában. Bunyitay Vince szerint 1335-ben már bizonyosan állnia kellett ennek a templomnak, ugyanis akkor említették Iván és Miklós nevű plébánosait.

Varkocs Tamás 1557-ben Izabella királyné nevében elfoglalta a várost és a várat, s ez a protestantizmus térhódítását is jelentette; a város a reformáció egyik centruma lett. Felmerül a kérdés: mi lett a sorsa a Szent Egyed-templomnak? Verancsics Antal krónikájában név szerint is megemlíti az ostrom során elpusztult templomokat, de a Szent Egyed temploma nem szerepel közöttük. Bunyitay szerint a templom a mellette levő rendházzal együtt 1576 tavaszán ismét a katolikusok kezében volt. De hogy mikortól birtokolták, arra nem válaszolt a tudós főpap, csupán azt jegyezte meg, hogy előzőleg ez is a protestánsoké volt, de Báthory István fejedelem

visszaadta a katolikusoknak, majd 1581-től a jezsuiták kezébe került.

A jezsuiták nem sokáig birtokolhatták e javakat, mivel az 1588. évi medgyesi országgyűlés határozata alapján a rendet eltávolították Magyarországról és Erdélyből.

A váradi templomukról kimondatott: „Az váradi Szent Egyed egyház minden pertinentiájával, azkivel accupálták volt, restituáltassék, hogy mint azelőtt, ezután is prédikátort tarthassanak ez város számára benne, de nem a római valláson valót. Ha mit pedig a jezsuiták újonnan építettek vala, az fiskusé legyen.”

A váradi jezsuiták 1692 és 1722 között a várban laktak

Mivel Csernák Béla kutatásai alapján 1588 és 1595 között két református lelkésztől – Derecskei Ambrusról és Gyula Jánosról – tudunk, valószínű, hogy az egyik Olasziban, az előzőleg jezsuita templomban, a másik a Köröstől délre, Péntekhelyen szolgálhatott.

1595-ben eltörlik a megyesi végzést, és Várad katolikusai a visszatért jezsuita rend tagjai közül nyertek lelkészt a Szent Egyed-templomban. Három évvel később, 1598 nyarán a jezsuiták távoztak Váradról, valószínűleg a közeli Szőlősrre. Ettől kezdve nem birtokolták többé a Szent Egyed-templomot és a rendházat.

1598. szeptember 29-én a törökök megjelentek a vár alatt, de azt nem sikerült elfoglalniuk; a várost ellenben feldúlták. Hogy mi lett a Szent Egyed-templom sorsa? Erre vonatkozó dokumentum nem ismeretes; valószínű, hogy elpusztult az ostrom során. Erre lehet következtetni Ortelius 1665-ös krónikájából, amelyben a török fennhatóság előtti állapotokról írja: „Jelenleg kőből épült templom egy sem létezik, csupán a reformátusoknak van egy igénytelen, inkább pajtához, semmint templomhoz hasonló imaházuk.”

Lényegében ugyanezt írja le Zeiller Martinus 1660-os tudósítása: „A városban egyetlen kőtemplom nincsen; a kálvini vallást követő polgároknak prédikációjukhoz egy nagy zsindeletet állítottak föl, olyat mint egy csűr.” Abban az esetben ha a „városban” csak a Körös bal partján levő Péntekhelyt értették – mivel akkor még az itteni települések külön városok voltak –, elképzelhető, hogy a vártól távolabb levő Szent Egyed-templom akár át is vészeltette az 1598. évi ostromot. Ez esetben az 1660. évi újabb török ostrom során pusztult el, ugyanis a visszafoglalás évében, 1692-ben már nyoma sem volt.

Visszatérnek a jezsuiták

Benkovich Ágoston püspök a török uralmat követően, 1692-ben visszaállította Váradon a jezsuita rendet, és a régi helyükön a klastrom telkének és tartozékainak birtokában is megerősítette őket. A jezsuiták meg is érkeztek, de 1692–1722 között a várban levő házakban laktak. Annyi tudható

még, hogy ez idő alatt kápolnájuk a mai vártemplom helyén volt. Időközben építkezni kezdtek, új társasházukat, kollégiumukat és templomukat 1703-ra fel is építették a régi helyén, de ekkor kirobbant a Rákóczi-szabadságharc, és Bercsényi Miklós csapatai felégették Olaszit. Elpusztultak a jezsuiták épületei is.

Az újjáépítés kezdeteiről nincsenek pontos adataink. Annyi tudható, hogy Csáky Imre bíbornok, püspök volt az, aki „a béke első éveiben helyreállította templomukat, új emeletes rendházat építtetett és leginkább azt sürgette, hogy rendeltetésüknek megfelelően iskolájukat nyissák meg” – olvasható Málnási Ödönnek a Bunyitay Vince torzóban maradt és általa befejezett könyvében. Az iskolát 1722-ben nyitották meg a jezsuiták telkének mélyén. Ez – a korabeli leírások szerint – egyszerű, földszintes épület volt kis toronnyal, melyben az előadásokra hívó csengettyű függött. Tanterem három volt benne, mindegyikben két-két osztály tanult egyszerre. De ugyanezen épületben egy negyedik terem is volt, a legnagyobb, az úgynevezett Theatrum, melyben a tanulóifjúság a színelőadásokat tartotta. Az első előadást 1731-ben mutatták be.

Csáky Miklós püspök 1746 nyarán a jezsuitáknak ajándékozta azt az épületet, amely a kertjük végében, az országút (a mai Magheru út) mentén állt, hogy azt a nemes ifjak nevelőintézetévé alakíthassák. Ez volt az addigi Arany Koronához címzett (egyszerűen csak Korona) fogadó,

amelyet még Csáky Imre bíboros építtetett 1728-ban. A Jézus Szíve rend feloszlata után, 1773-tól ez az épület ismét vendégfogadóként működött.

Bél Mátyás leírásából arra következtethetünk, hogy a jezsuiták leégett temploma 1726-ra, a történetíró váradi látogatásának idejére készülhetett el. Azt írja ugyanis, hogy Olaszinak „két papi rendje van, a jezsuiták és a ferencesek, az előbbiek helye már fel is épült a templommal együtt a Körösnél, a kőhidnál...”

Ezen a helyen volt a jezsuiták temploma és rendháza

A jezsuiták épületeinek rekonstruálása

A szegényes dokumentumok hiányában is megpróbáltuk rekonstruálni azt, hogyan is volt beépítve a 18. század második felében a jezsuitáknak ez az eléggé tágas telke, amely északon egészen a Korona (ma Enescu) utca sarkán levő azonos nevű fogadóig, a későbbi jezsuita nevelőintézetig terjedt. A telek délkeleti szegletében, az egykori országút mentén volt a zsindegyházzal fedett rendház egyemeletes kőépülete. A tőle nyugatra levő templomról semmit sem tudunk azon kívül, hogy a hossza $14 \frac{2}{6}$, a szélessége 6 bécsi öl volt. (1 bécsi öl: 1,89 méter – szerk megj.) Valószínűleg egyhajós, építézetileg kevésbé értékes alkotás lehetett, akárcsak későbbi utódja. „A templomtól nyugatra egy földszintes házban állottak a szerzetesek cellái, szám szerint hat, ezután a kapu következett, s ettől balra az ebédlő, konyha, kamra. Ezzel az épülettel egy fedél alatt, de külön telken állt a gyógyszertár” – írta Bunyitay Vince.

Azt is az ő írásából tudjuk, hogy a gyógyszertártól északra, benn az udvarban volt a már említett iskola a három tantermével és a Theátrummal.

A Jézus Társasága szerzetesei 1772-ben új rendházat építettek a régi helyén, olvashatjuk Biró József könyvében. Ha figyelembe vesszük a mai állapotokat, a jezsuiták a templomtól nyugatra levő földszintes épület helyére emelheték az új rendházu-

kat (ahol a mostani szemináriumi épület található). Ebben kaptak helyet a szerzetesek cellái, az ebédlő, a konyha és a mellékhelyiségek. A templomtól keletre fekvő, régebbi emeletes rendházat később lebonthatták, de mindenképpen 1859 előtt, ugyanis Halácsy Sándor akkor kiadott térképén már nem szerepel. Erre a régebbi rendházra ma már csak a templom falát követve elszűkülő Sztaroveszky utca törésvo-nala emlékeztet.

Szintén 1772 körül építhették újjá a templomukat is. Az építés évről szóló dokumentum nem ismeretes. Biró József művészettörténész is mindössze annyit ír, hogy az új templom tervező mestere Christian Alexander Oedtl volt, aki a Bécs város levéltárában őrzött 1776. évi beadványában azt állította, hogy egyebek mellett a váradi jezsuita templomot is ő tervezte. Eszerint nem sokkal 1776 előtt épülhetett a templom. Nem lehetett impozáns építmény, alaprajzában és tömegében valószínűleg megegyezett a ma is látható szemináriumi templommal. Schütz Józsefnek a 19. század tízes éveiben készített metszetén ezen a helyen egy kis torony figyelhető meg. Egyébiránt, amint azt Biró József is megállapította, „a jezsuita templomról semmi műtörténeti dokumentum nem maradt fenn.”

A jezsuiták épületeinek további sorsa

Mint láttuk, XIV. Kelemen pápa az 1773. augusztus 17-én kiadott bullájával feloszlatta a rendet, a jezsuiták ez után elhagyták a várost. Itt hagyták az iskolájukat is a 294 növendékkel. A királyi kincstár 1773. december 13-án átvette a váradi egyházmegyében talált összes birtokukat. Az üresen maradt rendházba a görögkatolikus kanonokok költöztek be.

Mária Terézia 1777. július 1-én az újonnan alapított váradi görögkatolikus püspökség élére Moise Dragoş-t nevezte ki. Ettől kezdve hivatalosan is a görögkatolikusok birtokolták a rendházat a templommal együtt.

II. Lipót 1792. január 30-án kelt adománylevelében az „eltörölt jezsuiták rezidentiáját és templomát a görög katolikusoknak ajándékozta, hogy itt a nép számára tanítók és

papok neveltessenek, és maga a király 30 alapítványt tett e célra. Így állott fel a görög katolikus finevelő intézet, melyhez 1848-ban tanító-képezde is szerveztetett” – amint az K. Nagy Sándor 1885-ben kiadott könyvében olvasható.

Az egykori jezsuita társasház helyére 1846-ban Vasile Erdeli püspök – a mellékelt képeslapon is látható – egyemeletes szemináriumi épületet emeltette. A bejárati kapu feletti latin nyelvű felírás az ajándékozó császár nevét örökítette meg, az évszámmal együtt: „Teneri mei Romano G. C. Leopoldus II. MDCCXCII.”

A templom előrésze 1848-ban ledőlt, ezért Szaniszló Ferenc római katolikus püspök 1858-ban alapjából újjáépíttette, túlsúlyban neoromán stílusjegyekkel. Így látható a képen is. De az egyhajós, hevederes, csehboltozású templom belső elrendezése továbbra is barokkos maradt.

A görögkatolikus szeminárium épületét 1913-ban egy udvari szárnyal bővítették, majd 1928-ban Szallerbeck Antal építész terve alapján újabb emeletet húztak az utcai főépületre, és egész homlokzatát átépítették neobrâncovenesc stílusban.

A későbbiek során, 1948-ban a görögkatolikus egyházat felszámolták, beolvasztották az ortodox egyházba. Változást majd csak az 1989-es rendszerváltás hozott. A görögkatolikusok előbb a szeminárium épületét kapták vissza, majd egy jó évtized elteltével a templomukat is.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Balogh Jolán: *Varadinum-Várad vára*, Akadémiai Kiadó, Bp., 1992.

Bél Mátyás: *Bihar megye leírása*, Bihari Múzeum Évkönyve, Berettyó-újfalú, 1980.

Biró József: *Nagyvárad barokk és neoklasszikus művészeti emlékei*, Centrum Kiadóvállalat, Bp., 1932.

Bihar vármegye és Nagyvárad, szerk.: Borovszky Samu, Apolló Kiadó, Bp., 1901.

Bunyitay Vince: *A váradi püspökség története, I–III.*, Nagyvárad, 1883–1884.

Bunyitay Vince: *A mai nagyvárad megalapítása*, Bp., 1885.

Bunyitay Vince – Málnási Ödön: *A váradi püspökök a száműzetés s az újraalapítás korában, 1566–1780*, Debrecen, 1935.

Chifor, Agata: *Oradea barocă*, Muzeul Țării Crișurilor, Editura Arca, Oradea, 2006.

Csernák Béla: *A református egyház Nagyváradon, 1557–1660*, KREK, Nagyvárad, 1992.

Málnási Ödön: *Gróf Csáky Imre hűbornok és kora, 1672–1732*, Kalocsa, 1933.

Nagy Sándor, K.: *Bihar-ország, II.*, Nagyvárad, 1885.

Papp Lajos: *Nagyvárad, Városismertetés*, Bp., 1943.

Péter I. Zoltán: *Nagyvárad 900 éves múltja és épített öröksége*, Noran Könyvkiadó, Bp., 2005.

Verancsics Antal: *Összes munkái, II.*, Pest, 1857.